

MILETLIK FALES

Davronov Faxriddin Odil o'g'li
Ulug'berdiyeva Gulchehra Aliqulovna
NDKTU akademik litseyi o'qituvchilari

Annotatsiya: *ushbu maqolada qadimgi Yunonistonda yashagan ilk olimlardan biri Falesning ilm fanga qo'shgan hissasi, hayoti va ijodi, xudolarga bo'lgan qarashlari, hikmatlari haqida qisqacha bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Fales, hapi, Nil daryosi, boylik, zaytun, monopoliya, zil-zila, Demokrit, Sitseron, matematika, astronomiya, Aristotel.*

Miletlik Fales. Miletlik Fales qadimgi Yunonistonda yashagan ilk olimlardan biridir. Fales hamma narsa faqatgina yunon xudolaridan biri amr qilgani uchun sodir bo'lganiga ishonishdan ko'ra, dunyoning qanday ishlashini tushuntirish uchun tabiatdagi uslublarini qidirdi. U bid'atlarni ilm-fan bilan almashtirdi.

Fales geometrik masalalarni yechimini topish uchun deduktiv mantiqdan foydalangan birinchi olim edi. U teoremlarni isbotlash davomida matematikani yangi, yuqoriroq darajaga olib chiqdi.

Fales miloddan avvalgi 624-yilda qadimgi Yunonistonning Milet shahrida zodagonlar oilasida tug'ilgan. Uning otasining ismi Examyas, onasining ismi esa Cleobuline edi. U ertaklari bilan mashhur Ezop bilan bir davrda yashagan.

Fales yashagan davrda Milet barcha yunon shaharlarining eng boy va qudratlilaridan biri edi. Hozirgi Turkiyaning qirg'oqlariga to'g'ri keladi.

Fales tug'ilgan vaqtda yunon jamiyatining aqliy salohiyati Qadimgi Misr va Bobilliklarga qaraganda kamroq rivojlangan edi. Bobilliklar mohir astranom va matematik bo'lishgan, misrliklar ham bu borada yunonlardan ancha oldinda edi.

Misr va Bobilda matematika savdo-sotiq, astronomiya va qurilish sohalarida ishlatilgan. Matematika bu davrning mukammal amaliy fani bo'lgan.

Yosh fales savdogarlik sohasida faoliyatini boshladi, ehtimol bu oilasining tadbirkorlik yo'nalishi bo'lgan. Yillar o'tib u Misrga sayohat qildi va u yerda astronomiya va matematikani o'rgandi.

Fales o'z ona yurtiga qaytib kelganida kasbini o'zgartirdi, shundan so'ng daromadi sezilarli darajada kamaydi va Qadimgi Yunonistonning birinchi olimiga aylandi.

Sizga HAPI kerak emas. Misrda Nil daryosi sathining yillik ko'tarilishi o'lka hosilining muvaffaqiyati uchun juda muhim edi. Har yili loyli daryo sathi ko'tarilib, uning atrofidagi yerni ozuqa va namlik bilan to'ldiradi. Keyin daryo sathi tushib ketadi va misrliklar yangi unumdor yerlarda dehqonchilik qilishardi. Nilsiz Misr saltanati bo'lishi mumkin emas, chunki u yerda yomg'ir deyarli yog'masdi.

Misrliklar Nilning toshqiniga ularning ko'p xudolaridan biri Hapi sabab bo'lgan deb ishonishgan. Agar xudolar norozi bo'lsa, daryo sathi ko'tarilmaydi va ocharchilik bo'lardi. Xudolar har qanday holatda ham bizdan mamnun bo'lishi kerak deb bilishgan.

Falesning aytishicha, Nil Hapi tufayli emas, balki tabiiy sabablarga ko'ra toshgan.

Fales tabiiy hodisalarning o'rganish va tushunish mumkin bo'lgan oqilona sabablari borligini tushundi. Misol uchun, Nil daryosining yillik suv toshqini yuqorida aytilgan daryo xudosi Hapisiz tushuntirilishi mumkin.

Bugungi kunda biz Nil toshqinlarini qachon ro'y berishini bilamiz, chunki mavsumiy yomg'ir Afrikada janubga tushadi. Aslida buni boshqa qadimgi yunon olimi Eratosthenes birinchi bo'lib aniqladi, garchi Falesning o'zi buni aniqlamagan bo'lsa ham. Ilk qadamlarni tashlab bergan shaxs sifatida tarixda qoldi.

Agar biz tabiiy hodisalarni tushunsak, voqealarni tushuntirib, bashorat qilishimiz mumkinligiga ishonish Falesning eng katta yutug'i edi.

Boylik. Bir kuni Fales osmondagi yulduzlarga mahliyo bo'lib, oyog'i ostidagi o'rani ko'rmay ichiga yiqilib tushadi. Buni ko'rgan bir qizaloq "shunchalik donosan-ku, oyog'ing ostidagini ko'rmasan!" deb ustidan kuladi. Undan tashqari odamlar "agar Fales shunchalik aqlli bo'lsa nega boy emas?" degan ma'noda gapirib yurishardi. Fales qashshoq bo'lmagan, ammo uning badavlat oligarx emasligi odamlarni xayron qoldirar edi. Ularning nazdida (xuddi hozirgilardek) aqlli odam albatta eng boyi bo'lishi kerak.

Fales bu gaplardan xabar topib, katta boylik ortirish u uchun katta ish emasligini isbotlamoqchi bo'ladi. Buning uchun olim bor qobiliyatini ishga solib, iqlimdagi o'zgarishlarni kuzatish asosida ba'zi bir xulosalarga keladi. So'ng u zaytun moyi chiqaradigan uskunali ustaxonalarini qisman to'lov bilan nasiyaga sotib oladi, to'lovning qolgan qismini zaytun xosil mavsumidan keyin to'lashga kelishib oladi. O'sha yili zaytun xosili odatdan ko'ra oshib ketadi va natijada bozorda zaytunning katta qismi bozorda sotilmay qoladi. Zaytun dehqonlari va savdogarlari mahsulotni buzilmasidan uni moyga topshirmoqchi bo'ladilar. Zaytun egalari qaysi bir yog' chiqaradigan joyga borishmasin, u yerning egasi Fales bo'lib chiqar edi. Shu yo'sinda Fales qisqa muddatda katta davlat ortirib, odamlarga o'z qobiliyatini namoyon qiladi.

Falesning bu ishidan iqtisod va biznes sohalari uchun boylik ortirish haqida quyidagicha xulosalar chiqarish mumkin:

Birinchiidan, atrof muhitdagi muhim o'zgarishlar, undagi omillarning o'zaro ta'siri haqida bilimga egalik qilish kuchli g'oyaga asos bo'ladi.

Ikkinchiidan, ma'lumotdagi ustuvorlik (informasion assimetriya) qulay fursat va imkoniyatni tutish va raqobatda ustunlikni anglatadi.

Uchinchiidan, nisbatan tez muddatda katta boylik ortirish ortida monopoliya imtiyozini egallash yotadi. Monopoliya nafaqat narx, assortiment, resurs va sifat ustuvorligini, balki ishlab chiqarish quvvatiga yakkaxonlik qilishda ham bo'lishi mumkin. Zamonaviy marketing fani ham bozor sharoitida mutloq monopoliyaga erishish imkoni bo'lmasa-da, ammo monopoliyaga intilish va qisman unga erishish daromadda o'sishga olib boradi, deydi.

Zil-zilalar. Qadimgi odamlar zilzilalar xudolarining g'azabining o'lchovi ekanligiga ishonishgan. Qurbonliklar, jumladan, ba'zi madaniyatlarda inson qurbonliklari g'azablangan xudolarni tinchlantirishga urinishning odatiy usuliga aylandi.

Fales zilzilalar uchun oqilona tushuntirish izladi. U bizning butun Yer sayyoramiz cheksiz suv dengizida suzuvchi tekis disk ekanligini va zilzilalar sayyora suv bo'ylab harakatlanadigan to'lqin urilganda sodir bo'lishini nazariya qildi.

Fales g'oyalarining yana bir foydasi (rahmdillik bilan) ular hech qanday qurbonlik qilishni talab qilmasligi edi.

Narsalar nimalardan yasalgan? Fales materiya haqida chuqur o'ylardi. U, asosan, hamma jismlar bir xil narsadan iborat bo'lishi kerak, degan to'xtamga keldi. Bugungi kunda biz hamma narsa atomlardan iborat deb hisoblaymiz. Uning fikricha, eng fundamental shakl suvdir. Fales g'oyasini o'z vatandoshi Demokrit davom ettirib "hamma jismlar atomlardan tashkil topgan" degan qarorga kelishi uchun taxminan 200 yil kerak bo'ldi.

Astronomiya. Fales astronomiyani Misrda va taxminlarga ko'ra Bobilda o'rgangan deyiladi.

Miloddan avvalgi 212-yilda Rimliklar Sirakuzani bosib olish paytida Arximed o'ldirilganida, bu voqea haqida Rim tarixchisi Sitseron yozgan. Uning aytishicha, rimliklar Arximedda oy va sayyoralarning harakatini aniq bashorat qiladigan, quyosh va oy tutilishini bashorat qiladigan mashina borligini aniqlagan. (Bunday mashina aslida arxeologlar tomonidan topilgan - bu antikitera mexanizmi deb ataladigan hayratlanarli darajada murakkab qurilma.)

Fales yer atrofidagi yulduzlar turkumidagi sayyoralalar va yulduzlarni ko'rsatadigan shar yasadi. Keyinchalik yunonlar (ehtimol Arximed) buni yanada rivojlantirdilar va juda murakkab samoviy kalkulyator - Antikitera mexanizmini qurdilar.

Quyoshning miloddan avvalgi 585 yilda tutilishini oldindan aytib bergan.

Falesning fikricha, Oyning yorug'i Quyosh nurining undagi in'ikosidir (aksidir).

Quyoshning 1 yil davomida harakati 365 kunga teng ekanligini isbotlagan.

Mateematika. Miletga qaytib, u o'rgangan narsalariga asoslanib, matematikada deduktiv mantiqdan foydalangan va geometriyada yangi tushunchalarni yaratgan birinchi odam edi.

U birinchi marta matematik teoremlarni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilinishidan oldin isbot talab qilishini ko'rsatdi.

U matematikani amaliy o'rganish sohasidan amaliy qo'llanmalar haqida qayg'urmasdan o'rganish mumkin bo'lgan sohaga aylantira boshladi. Shunday qilib, Fales zamonaviy sof matematikaga katta qadam tashladi, bu deduksiya va isbotga asoslangan fan, uning kashfiyotlaridan amaliy foydalanish haqida qayg'urmadi. (Qizig'i shundaki, sof matematika amaliy maqsadlarda o'ylamasdan amalga oshirilsa ham, sof matematikadagi kashfiyotlar ko'pincha haqiqiy dunyoda muhim bo'lib chiqadi!)

Fales Qadimgi Yunonistonda matematikaning gullab-yashnashi uchun zamin yaratib, matematikadan dars bergan Mileziya maktabini yaratdi. (Milesian school)

Xudolarga ishonch. Fales xudolarni rad etmadi. U hamma narsada xudolar borligiga ishongan. Buning natijasida hamma materiyaning hayotiy jihati bor edi. U tabiatning asosiy hodisalarini tushunish orqali odamlar o'z xudolarini yaxshiroq bilishadi va tushunishadi deb o'ylagan.

"Fales uchun asosiy savol biz nimani bilishimiz emas, balki uni qay darajada bilishimiz edi" – Aristotel

Meros. Fales Qadimgi Yunonistonda ilm-fanning asoschisi. U Mileziya maktabini yaratdi, u o'z bilimlarini, Anaksimandr va Pifagorga berdi. Yunon ilm-fani va matematikasi taxminan 300 yil o'tgach, Arximed davrida eng yuqori cho'qqiga chiqdi.

Qadimgi yunon bilimlarining qayta kashf etilishi Yevropada Uyg'onish va ilmiy inqilobni yoqib yuborgan uchqun bo'lib, ilm-fanni zamonaviy texnologik dunyomizga olib boruvchi yo'nalishga aylantirdi.

Bid'atni ilm-fan foydasiga rad etish Falesdan boshlangan.

Fales asarlari bizning kulargacha saqlanmagan. U haqidagi ma'lumotni Aristotel asarlaridan topish mumkin. Jumladan, Fales "Quyoshning harakati haqida" "Teng kunlik haqida" kitoblarini yozganligi ma'lum.

Milet maktabi vakillari Fales, Anaksimandr, Anaksimenlardir. Uning asoschisi Fales (eramizdan avvalgi 624 — 547 yillarda yashagan). Anaksimandr (Falesning shogirdi) eramizdan avvalgi VII asr oxiri va VI o'rtalarida yashab ijod etgan. U «Tabiat haqida» asarini yozgan, biroq asar bizgacha yotib kelmagan. Fales olamning asosiga suvni qo'ygan bo'lsa, Anaksimandr dunyo — cheksiz, gazzimon apeyrondan iborat, issiqlik va sovuqlik, quruqlik va namlik apeyrondan ajralib chiqib, moddaning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini ta'minlaydi, deb hisoblagan. Uning ta'limotini zamondoshi, shogirdi Anaksimen davom ettirdi. Anaksimen (eramizdan avvalgi 588-525 yillar) havo — olamning asosi, deb bilgan. Uningcha, havoning quyuqlashishidan suv, yer, tosh kabi moddalar tashkil topgan, siyraklashishidan esa olov paydo bo'lgan.

HIKMATLAR

Sitseron bu faylasuf haqida shunday guvohlik beradi: «Falsafa Falesdan boshlanadi, u birinchi edi».

Hamma narsadan ko'hnaoq Tangridir, chunki u yaratilmagan.

Eng go'zal narsa borliqdir, chunki uni Tangri yaratgan.

Eng cheksiz narsa ham borliqdir, u hamma narsani sig'diradi.

Eng uchqur fikrdir, chunki uni hech nima to'xtatolmaydi.

Eng dono narsa vaqtdir, yolg'iz vaqtgina hamma narsani oydinlashtiradi.

— Eng go'zal narsa nima?

— Odam. Chunki u Tangrining mahsulidir.

— Eng tez narsa nima?

— Aql. U hamma narsani ortda qoldiradi.

- Hammadan donoroq narsa-chi?
- Vaqt. Chunki yolg'iz vaqtgina hamma narsani oydinlashtiradi.
- Hamma uchun eng umumiy narsa nima?
- Umid. Chunki u hech vaqosi yo'qlarda ham mavjuddir.
- Eng kuchli narsa nima?
- Zaruriyat. Chunki u hamma narsaning ustidan huk-mronlik qiladi.
- Eng qiyin narsa nima?
- O'zni anglash.
- Eng oson narsa-chi?
- O'zgalarga maslahat berish.
- Kimni baxtli sanash mumkin?
- Jismoniy sog'lom, ruhiy xotirjam hamda iste'dodini o'stira olgan kishini.
- Baxtsizlikka dosh berishning oson yo'li nima?
- G'animlarning sendan-da yomon ahvolga tushib qolganiga guvoh bo'lish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) https://uz.wikipedia.org/wiki/Fales_Miletlik
- 2) <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/mumtoz-faylasuflar/fales>
3. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.
4. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
5. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.
6. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.
7. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). NEYRON TARMOQLARNING TASNIFI. Scientific Impulse, 1(3), 757-763.
8. Hamidullo o'g'li, T. H., & Kamolovich, B. E. (2023). IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI. Scientific Impulse, 1(7), 648-653..
9. Hamidullo o'g'li, T. H. TA'LIM TIZIMIGA MICROSOFT OFFICE 2003 VA 2020 DASTURLARINI QO'LLANILISHI VA IMKONIYATLARI. Научный импульс, 362.
10. Hamidullo o'g'li, Tursunov Hojiakbar. "TA'LIM TIZIMIGA MICROSOFT OFFICE 2003 VA 2020 DASTURLARINI QO'LLANILISHI VA IMKONIYATLARI." Scientific Impulse 2.13 (2023): 353-357.
11. Hamidullo o'g'li, T. H., & Kamolovich, B. E. (2023). IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI. Scientific Impulse, 1(7), 648-653.